

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

Árpád-ház Program

Scientia et fidalitate

„Hadak útján”

A népvándorlaskor fiatal kutatóinak
XXIX. konferenciája

29th Conference of Young Scholars on the Migration Period

Absztraktkötet

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 15

Bölcészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok

Volume 6

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Advisory Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, Ua)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, Syr)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, Ru)

BTK MŐT
sorozatszerkesztők

Fodor Pál
BTK
főigazgató

Vásáry István
BTK MŐT
elnök

„HADAK ÚTJÁN”
A NÉPVÁNDORLÁSKOR
FIATAL KUTATÓINAK
XXIX. KONFERENCIÁJA

Budapest, 2019. november 15–16.

29TH CONFERENCE OF YOUNG SCHOLARS
ON THE MIGRATION PERIOD

November 15-16, 2019, Budapest

Absztraktkötet

Szerkesztők

SUDÁR BALÁZS – TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport

BUDAPEST 2019

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet a

Árpád-ház Program
támogatásával valósult meg

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kötet szerkesztése az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Munkatársak

Ambrus Edit – Budai Dániel – Füredi Ágnes

© szerzők

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-963-9987-57-9

HU-ISSN 2064-8162

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport –
Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

VITALIE SINICA – NICOLAI TELNOV – MAKSYM KVIŤNYTSKYI: Венгерские памятники IX – первой половины X в. в Северо-Западном Причерноморье – Archaeological sites of the Subbotsy horizon (legacy of the 'Etelkoz') in the Northwest Black Sea Region (9–10 th cc.).....	7
ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN – IGOR PROHNENKO – TARAS VERBA – OLEG FJODOROV – TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori magyar jellegű sír Rovanci (Ua) határából. Adatok a 10. századi veretes készenléti íjtartó tegezék kelet-európai elterjedéséhez	11
BALOGH BODOR TEKLA: Gömbsorcüngös fülbevalók a 10. századi Kárpát-medencében és kelet-európai kapcsolatrendszerük.....	18
POLÓNYSI EMESE – TÜRK ATTILA: A Kárpát-medence 10. századi lemezes hajfonatkorongjainak klasszifikációja és a hajfonat díszítésének kora középkori kelet-európai kapcsolatrendszere	20
HARANGI FLÓRIÁN – E. NAGY KATALIN – BERTA NORBERT – TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori temető Derecske határából. Adatok a 10. századi magyar külkapcsolatok kérdéséhez az import selyemleletek kapcsán	30
FLESCH MÁRTON – STROHMAYER ÁDÁM – TÜRK ATTILA: A honfoglalás kori tegezöv egy új rekonstrukciója a karosi II/52. sír íjászfelszerelésének átdolgozása és keleti analógiák nyomán.....	34
B. SZABÓ JÁNOS: Honfoglalás anatómia: Anonymus honfoglalás történetének e gy eddig ismeretlen keleti párhuzama	42
FEHÉR BENCE: Modern filológiai teendők a magyar őstörténet középgörög forrásai körül	43
KÁPOLNÁS OLIVÉR: A magyar eredetmonda szerkezetének mongol és mandzsú párhuzamai.....	45
SUDÁR BALÁZS: Madzsarok Anatóliában: kora újkori magyar bevándorlók vagy nomád törökök?.....	47
SZEBENYI TAMÁS: Megjegyzések a szarmata Barbaricum pecsételt kerámiájához az újabb Pest megyei leletek kapcsán.....	49
MASEK ZSÓFIA – SERLEGI GÁBOR – VÁGVÖLGYI BENCE: A jászalsószentgyörgyi késő szarmata – hun kori halomsíros temető újraértékelése	51
PIROS RÉKA ÁGNES – MOZGAI VIKTÓRIA – BAJNÓCZI BERNADETT: Hun kori lószerszamos leletegyüttesek roncsolásmentes archeometriai vizsgálatának új eredményei	53
MOZGAI VIKTÓRIA – HORVÁTH ESZTER – BAJNÓCZI BERNADETT: Archeometriai vizsgálatok 5. századi gránát- és niellóberakásos aranyozott ezüst övcsatokon.....	54
PROHÁSZKA PÉTER: Aranyérmek késő római és kora népvándorlás kori sírokban	55
RÁCZ RITA: Kronológiai kérdések, külkapcsolatok, viselet Újabb megfigyelések a jutasi 196. sír és a langobard továbbélés kérdésében, a női viselet tükrében.....	57
ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN – KENÉZ ÁRPÁD – TÜRK ATTILA: Tiszakürt–Sziki-Kisföldek 32. objektum honfoglalás kori sír. Adatok a 10. századi hurkos végű bronzdrótok értékeléséhez, valamint a lovaglóostorok és fémszerelések faedények elkülönítéséhez a korszak hagyatékában.....	59
JANCSIK BALÁZS – GULYÁS ANDRÁS – STROHMAYER ÁDÁM – SZIGETI JUDIT – TÜRK ATTILA: A Jászság honfoglalás kori régészeti kutatásának új eredményei. Adatok a 10. századi poncolt süvegsúcsok és a csövecskés merevítésű tarsolyok elterjedéséhez	68

LANGER DÁNIEL – LÖRINCZY GÁBOR – TÜRK ATTILA: Szeged-Szabadkai út, Négyhalom dülő honfoglalás kori leletei. Adatok a 10. századi rozettás lószerszámveretek értékeléséhez és elterjedéséhez az új keleti analógiák fényében	77
TOMPA BALÁZS – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN: 9–10. századi egyenes pengéjű szablyák és szablamarkolatú kardok a Kárpát-medencében.....	84
TAKÁCS RICHÁRD – PUSZTAI TAMÁS: A Hernád-völgy 10–11. századi településtörténetéhez.....	86
SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV: Mire jó az archeogenetika és hogyan használjuk?	88
CSÁKY VERONIKA – GERBER DÁNIEL – KONCZ ISTVÁN – CSIKY GERGELY – SZEIFERT BEA – EGYED BALÁZS – PAMJAV HOROLMA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – VIDA TIVADAR: Az avar kori elit eredetének és rokoni szerveződésének paleogenetikai vizsgálata.....	92
NÉMETH ENDRE – FEHÉR TIBOR: Az apai vonalú N haplocsoport szerepe a mai baskírok, tatárok és magyarok genetikai kapcsolatrendszerében	95
GERBER DÁNIEL – CSÁKY VERONIKA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZEIFERT BEA – EGYED BALÁZS – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – TÜRK ATTILA: Betekintés az Urál vidéki népességek első évezredbeli genetikai összetételébe	97
SZEIFERT BEA – CSÁKY VERONIKA – GERBER DÁNIEL – EGYED BALÁZS – STÉGMÁR BALÁZS – TÜRK ATTILA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA: Korai magyarsággal kapcsolatba hozható oroszországi lelőhelyek csontanyagának archeogenetikai vizsgálata.....	100
MAÁR KITTI – NEPARÁCZKI ENDRE – MARÓTI ZOLTÁN – KALMÁR TIBOR – NAGY ISTVÁN – LATINOVICS DÓRA – KUSTÁR ÁGNES – PÁLFI GYÖRGY – RASKÓ ISTVÁN – TÖRÖK TIBOR: Honfoglalás kori köznépi temetők anyai vonalainak jellemzése, archeogenetikai módszerekkel.....	104
SZÜCS MELINDA: Meroving-kori lovas temetkezések a Dunántúlon.....	106
BEDE ILONA: Lótemetkezés és temetési folyamat elemzése tafonómiai elváltozások megközelítéssel és a funkcionális anatómia segítségével	108
ZBIGNIEW ROBAK: The Early Medieval stronghold Bojná-Valy – a seat of the elites or a garrison?	110
SZÜCSI FRIGYES: „Az ismeretlen ismerős.” Új eredmények a csákberény-orondpusztai avar kori temető kutatásából.....	112
POSZTERELŐADÁSOK	
LIBOR CSILLA: A gyermekek bioarchaeológiai kutatásainak lehetőségei.....	113
GULYÁS GYÖNGYI – GALLINA ZSOLT – TÜRK ATTILA: Újabb régészeti adatok a Duna–Tisza köze honfoglalás kori településtörténetéhez és a 10. századi bolgár–magyar kapcsolatok kérdéséhez egy tázlári sír kapcsán.....	115
A KONFERENCIA ELŐADÓI	122

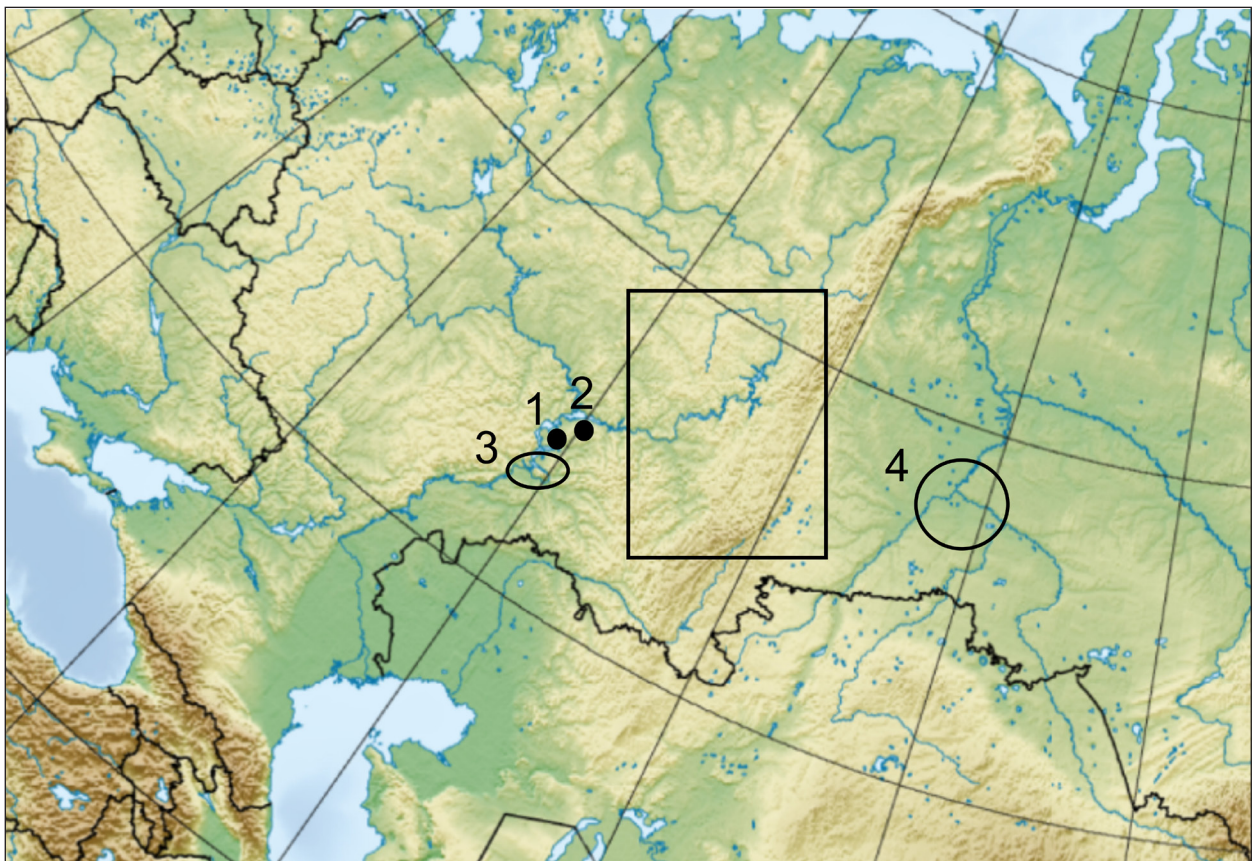
KORAI MAGYARSÁGGAL KAPCSOLATBA HOZHATÓ OROSZORSZÁGI LELŐHELYEK CSONTANYAGÁNAK ARCHEOGENETIKAI VIZSGÁLATA

SZEIFERT BEA – CSÁKY VERONIKA – GERBER DÁNIEL – EGYED BALÁZS – STÉGMÁR BALÁZS –
TÜRK ATTILA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA

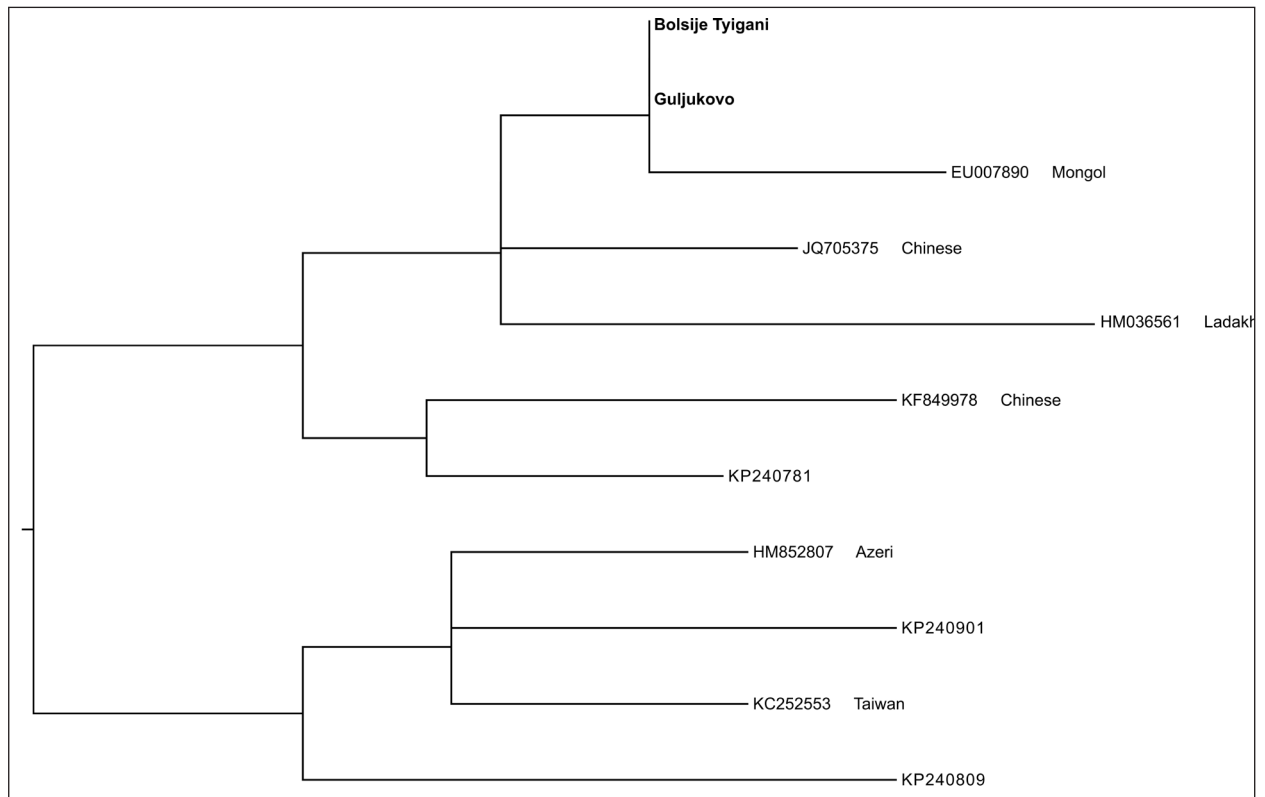
A magyarság eredete és vándorlásának útvonala tudományos pontossággal a mai napig nem tisztázott, ezért kutatása elsődleges fontosságú. Noha két főbb tudományos elmélet és azok időrendi kérdésekben eltérő alvariánsai léteznek a kérdéskörben, az utóbbi évek új régészeti eredményei a Volga-Urál térségéből való eredetet és a 9. század eleji európai feltűnést, vagyis a nemzetközileg is mainstreamnek tekinthető modellt támasztják alá. Jelenlegi tudásunk szerint ez alapján az első, magyarokkal kapcsolatba hozható régészeti kultúrák (bakal, kusnarenkovói,

karajakupovói, késő kusnarenkovói és a korai volgai bolgár temetők) nyomai a Közép- és Dél-Urál vidékéről származnak. A honfoglalók elődei erről a vidékről vándoroltak nyugat felé a Közép-Volga régió át a kelet-európai erdős sztyepp térségén át a Kárpát-medencéig.

A korai magyarok migrációjának kutatása során csoportunk a magyarság etnogenezisének és feltételezett vándorlási útvonalának tágabb térségét ill. egykori szomszédait is lefedő, az Urál-régiótól a Kárpát-medencéig terjedően a legkiemelkedőbb

1. ábra. A vizsgált populációk lelőhelyei: 1. Bolsije Tyigani, 2. Guljukovo, 3. Szamara-régió, 4. Hanti/mansi populáció, Tyumeny régió. A téglalappal jelölt területekről származó, korai magyarokhoz kapcsolható lelőhelyek vizsgálatának eredményeiről ld. jelen kötetben Gerber és mtsai. cikkét

2. ábra. Az M7c1a1 mitokondriális alhaplocsoport Neighbour-joining eljárással készült filogenetikai fája. A fán az NCBI GeneBank azonosító és (ahol ismert) a nemzetiség látható. Vastaggal szedtük az általunk vizsgált populációkból származó egyéneket. Az azonos függőleges vonalon való elhelyezkedés szekvenciális azonosságot jelent

jelentőségű régészeti lelőhelyeiről származó középkori populációkat (Kr. u. 6–12. század) vizsgálja az archeogenetika eszköztárával.

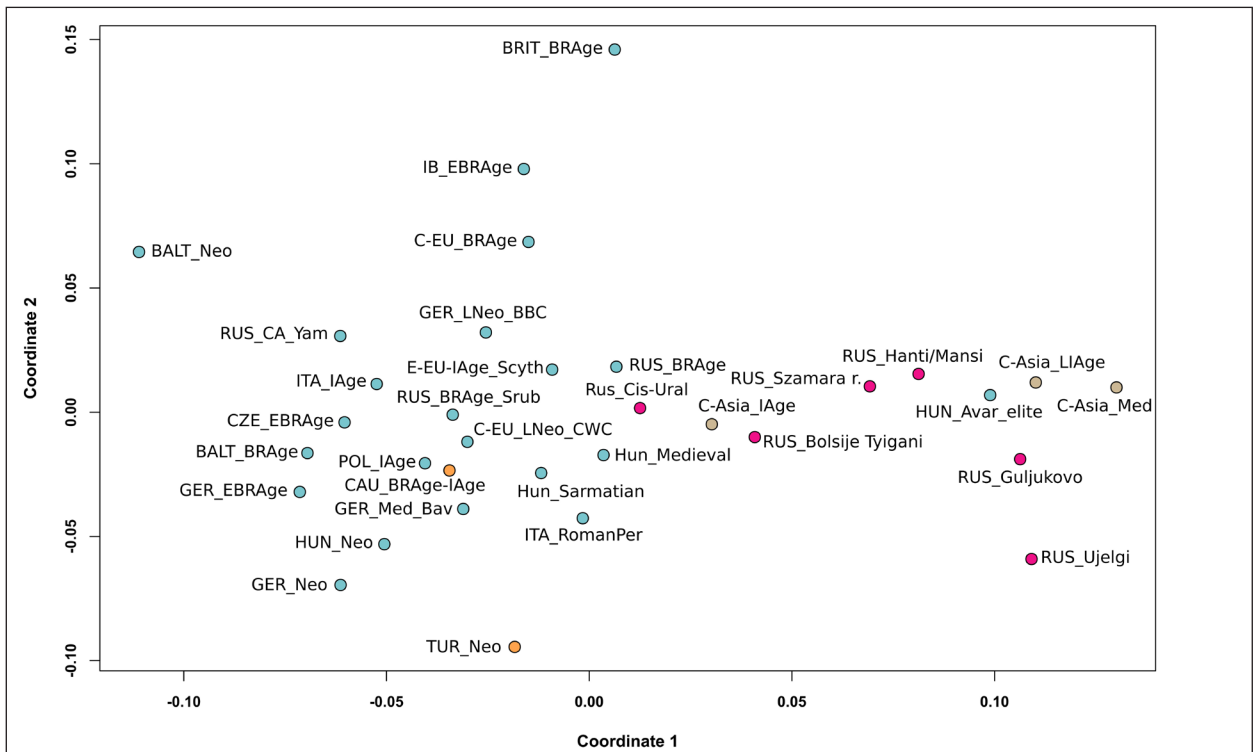
Vizsgálataink a csontleletek DNS állományára irányulnak. A sejtekben kétféle DNS található: sejt-magi és mitokondriális DNS (mtDNS). Ez utóbbi minden sejtben százas vagy akár ezres nagyságrendű kópiaszámban van jelen, így történelmi korú csontokból is hatékonyan kinyerhető és vizsgálható. Kizárólagos anyai öröklődése révén leszármazási vonalak vizsgálatára is alkalmas. A mtDNS bázis-sorrendje, az ún. nukleotid szekvencia adja az egyén haplotípusát. Az egyes haplotípusokat törzsfá alapján haplocsoportokba soroljunk.

Jelen munkában 13 lelőhelyről származó, összesen 66 mintát mutatunk be, melyek négy olyan populációba sorolhatóak, amik régészeti vagy földrajzi értelemben kapcsolatot mutatnak egymással és a korai magyarsággal (1. ábra). Bolsije Tyigani temetőből vizsgált minták (kuszarenkovo/karajakupovoi kultúra, Kr. u. 9–10. század) régészeti leletek alapján olyan korai magyaroknak tekinthetők, akik nem vándoroltak nyugatabbi területekre. Guljukovo temető (csijaliki kultúra, Kr. u. 11–14. sz.) vizsgált

mintái a régészeti/történelmi interpretáció szerint a Julianus által a Kr. u. 13. században megtalált keleti magyar népséget reprezentálják. A szamarai Volga-könyök novinki típusú lelőhelyeiről (Novinki, Lebjazinka, Malaja Rjazan, Mullovka, Silovka, Bruszjany) származó Kr. u. 8–9. századi minták az egykori Kazár Kaganátus határvidékére kitelepített határőr népséget, vagyis a bolgárokat és kazárokat képviselhetik. A terület vizsgálata a földrajzi közelség és a Volga bal partján közvetlenül szomszédos uráli eredetű (feltételezett korai magyar) régészeti hagyaték miatt szintén fontos információkkal szolgálhat a magyarok vándorlásáról.

A magyar nyelv az Uráli nyelvcsalád ugor ágába tartozik, amely feltételezhetően az Urál hegység keleti oldalán, elsősorban az Urálon túl régióban alakult ki. A nyelvi kapcsolatok felvetik az esetleges biológiai kapcsolatot a két legközelebbi nyelv a nyugat-sibériai hanti és mansi népesség korai hordozóival (proto obi-ugor kultúra, Kr. u. 10–14. század), főleg annak ismeretében, hogy a korai magyarok és az obi-ugor nyelvek hordozóinak ősei a Kr. e. 1000–500 között végbement nyelvészeti kronológia szerinti elválásukat követő-

3. ábra. Archaikus populációk MDS (multidimensional scaling) plotja, amely teljes mitogén szekvenciákból számított genetikai távolságokon alapul. Kékkel az európai, sárgával a közel-keleti barnával az ázsiai, pinkkel az általunk vizsgált populációkat jelöltük. A Cis-Ural (Urál nyugati fele) és Ujelgi (Urál keleti oldala) névvel jelölt (korai magyarokkal régészeti leletek alapján kapcsolatba hozható) populációkról ld. jelen kötetben Gerber és mtsai. cikkét. (az elemzésekhez felhasznált archaikus populációkról bővebb információ: Csáky V. et al. 2019a)

en még 1000 évig (Kr. u. 6. század) feltételezhetően egymás szomszédságában éltek. Ez régészetileg is igazolhatónak látszik az Urálon túl és a dél-szibériai Baraba-sztyepp kora középkori temetőiben rendszeresen és jellegzetesen felbukkanó tajgai eredetű kerámialeletek alapján. Az általunk vizsgált korai obi-ugor leletek az öt legfontosabb, egymástól kis földrajzi távolságra fekvő lelőhelyről származnak. Elemzéseinkhez felhasználtuk a nemzetközi szakirodalomban fellelhető közel összes archaikus populáció genetikai adatait, különös figyelmet szentelve a Kárpát-medencei honfoglaló leleteknek (az elemzésekhez felhasznált archaikus populációkról bővebb információ: Csáky V. et al. 2019a).

Az anyai vonalak tekintetében minden általunk vizsgált populáció összetétele rendkívül heterogén, más-más arányban, de mindegyikben megtalálhatók kelet- és nyugat-eurázsiai elemek is. Általánosságban megállapítható, hogy kelet-nyugat irányban haladva egyre csökken a kelet-eurázsiai, és egyre nő a nyugat-eurázsiai elemek aránya.

Az egyedek szintjén vizsgálódva, a filogenetikai elemzések során (ami a vizsgált egyének mtD-

NS-ének szekvenciáján alapul) a lelőhelyeken belül és azok között is több esetben szoros kapcsolatokat detektáltunk, mely többször is identikus mtDNS szekvenciában nyilvánul meg, ami a vizsgált egyének közötti közvetlen genetikai rokonság markere. Ilyet látunk például az M7c alhaplocsoport filogenetikai fáján (2. ábra), ahol Guljukovo és Bolsije Tyigani lelőhelyről származó egyén mtDNS szekvenciája teljesen megegyezik egymással. Ugyanezt detektáltuk a T2d alhaplocsoport esetében a két lelőhely között. Az A12a alhaplocsoport több, kutatócsoportunk által vizsgált lelőhelyet is összeköt egymással és a Kárpát-medencei honfoglalókkal is. Az ősi hanti/mansi populációból és a korai magyarokkal régészeti kapcsolatba hozható populációkból vizsgált egyének között időben távolabbi korrelációra utaló anyai viszonyokat látunk. Néhány Szamara-régióból származó lelet a földrajzi közelséggel magyarázható távoli kapcsolatot mutat az általunk vizsgált többi populáció egyedeivel.

A populációk közötti genetikai távolság számításán alapuló MDS (multidimensional scaling) populációgenetikai elemzésben az általunk vizsgált populációk

ceskély távolságra vannak egymástól és a kelet- és nyugat-eurázsiai populációk között helyezkednek el, legközelebb hozzájuk a közép-ázsiai populációk állnak (3. ábra). Feltételezhetően a földrajzi közelség eredményeként a szamarai Volga-könyök térségéből vizsgált populáció a második koordinátán közel esik a többi vizsgált populációhoz, habár mitokondriális haplotípusok szintjén alig találtunk egyedi kapcsolatokat ezen és a többi vizsgált populáció között.

Az általunk vizsgált területről igen kevés teljes mitokondriális genom adat áll rendelkezésre, ezért kutatásunk nemcsak a magyarok vándorlásának megértésének fontos eleme, a nemzetközi adatbázis bővítése a nemzetközi tudományos közeg érdekét egyaránt szolgálja. A folyamatban lévő Y-kromoszóma és teljes genom analízisek eredményei további információkkal szolgálnak majd a vizsgált populációkról.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen tanulmány a Russian Foundation for Basic Research pénzügyi támogatásával jött létre a 18-59-23002 és a 19-59-23006 számú projekt keretein belül. A kutatás jelenleg az Árpád-ház Program IV.2. keretein belül folyik, e tanulmányt a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatja.

Ezúton is köszönjük Sz. G. Botalov, I. V. Grudochko, Sz. R. Gazizova, A. V. Parunin (Cseljabinszk), E. M. Csnyih (Izsevszk), N. B. Krylaszova és A. M. Belavin (Perm), Sz. I. Valiulina,

A. G. Sztidikov (Kazany), D. A. Sztasenkov (Szamara), N. P. Matvejeva, A. Sz. Zelenkov (Tyumeny) munkáját, akik régészeti adatokkal szolgáltak és a mintagyűjtésben segítséget nyújtottak kutatócsoportunk számára. Köszönet illeti A. A. Hohlov (Szamara), I. R. Gazimzjanov és E. Volkova (Kazany), N. G. Brjuhova (Perm) és A. V. Szlepcova (Tyumen) kollégákat az antropológiai adatokért és az együttműködési keretszerződésekben rögzített kutatások mintavételezési lehetőségének biztosításáért.

IRODALOM

- Abondolo, D.: *The Uralic languages*. Routledge 1998.
- Csáky V. et al. Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin 2019a. *bioRxiv*415760
- Csáky V. et al.: Eastern genetic connections of two nomadic populations in the early medieval Carpathian Basin, In: *IV International Congress of Archeology of the Eurasian Steppes "Nomadic Empires of Eurasia in Archaeological and Interdisciplinary studies"*. Eds.: Базаров, Б. В. – Крадин, Н. Н. Ulan-Ude 2019b, 175–179.
- Иванов, В. А.: *Древние угры-мадьяры в Восточной Европе*. Уфа 1999.
- Комар А. В. 2018. *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции – A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Eds.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018.
- Neparáczki E. et al.: Revising mtDNA haplotypes of the ancient Hungarian conquerors with next generation sequencing. *PLoS ONE* 12(4) 2017.
- Neparáczki E. et al. Mitogenomic data indicate admixture components of Central-Inner Asian and Srubnaya origin in the conquering Hungarians. *PLoS ONE* 13(10) 2018.
- Szeifert B. et al.: Maternal genetic composition of early medieval (6th–10th centuries AD) populations lived in the Cis- and Trans-Ural and Volga-Kama Regions. In: *Материалы IV Международного Мадьярского симпозиума*. Казань–Болгар, 15–19 октября 2018 г. Главный редактор: Ситдииков, А. Г. *Археология евразийских степей* 6. Казань 2018, 202–221.
- Türk A.: Zu den osteuropäischen und byzantinischen Beziehungen der Funde des 10.–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie, und Methodik*. Hrsg.: Tobias B. Mainz 2012, 3–28.